

Boris Beck

Fakultet političkih znanosti
Lepušićeva 6, HR-10000 Zagreb
boris.beck@fpzg.hr

Barbara Štebih Golub

Institut za hrvatski jezik
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
bstebih@ihj.hr

TEKST I PARATEKST KNJIGE JUDITE IGNACA KRISTIJANOVIĆA – POVIJESNOST, ZAVOĐENJE I VITEŠTVO¹

Ignac Kristijanović (1796.–1884.), svećenik Zagrebačke nadbiskupije, bio je nabožni autor, pučki prosvjetitelj, gramatikograf i prevoditelj više knjiga *Svetoga pisma*, od kojih su neke objavljene u njegovim lekcionarima, kalendaru *Danica zagrebečka* ili su nažalost ostale u rukopisu. U *Danici zagrebečkoj* »za prosto leto 1846.« Kristijanović je objavio *Knjigu Judite iz Svetoga pisma Staroga zakona na horvatski prenešenu po Ignacu Kristijanović, kapelskem plebanušu*, opremivši je raznim paratekstnim bilješkama, kao što su uvod, naslovi poglavlja i podnožne bilješke iz kojih je razvidna njegova prevodilačka i urednička namjera. Kristijanović *Juditu* predstavlja u kontekstu kanonske knjige i primjera viteškog čina biblijske junakinje, koja se može i mora čitati *na podvučenje i opominanje*, ali mu je u prvom planu isticanje dinamične i zanimljive fabule, čime želi privući čitatelje. U podrubnim bilješkama, pak, pruža razna povijesna i zemljopisna objašnjenja kako bi čitatelji lakše pratili i razumjeli radnju, ali i moralna jer smatra nužnim opravdati Juditinu prijevaru poduzetu u ime višeg cilja. Kristijanović je vezan uzusima svojeg vremena, da prijevod mora biti doslovan i iz *Vulgate*, a njegovu komunikativnost osigurava paratekstom, kako bi ostvario svoj dvostruki cilj, pouku i zabavu čitatelja. Na čvorištu toga dvoga nalazi se kritično mjesto,

¹ Rad je nastao u sklopu projekta *Rekonstrukcija Kristijanovićeve Biblije* (KRISBI) koji financira Zaklada Adris.

Juditina obmana i ubojstvo Holoferna, o čijem razrješenju ovisi i uspjeh Kristijanovićeve traduktološkog poduhvata.

1. Uvod

Ignac Kristijanović (1796.–1884.), zagrebački kanonik, plodni nabožni autor, pučki prosvjetitelj i izdavač najdugovječnijega i najbogatijega kajkavskoga kalendara *Danice zagrebečke* (1834.–1850.), tridesetih je godina 19. st. započeo prevoditi *Sveto pismo* na kajkavski književni jezik. Motivi koji su ga pokretali raznoliki su: intimni (želja da nastavi nedovršeni zadatak svojega ujaka Tomaša Mikloušića),² vjerski (cilj mu je puku s područja sjeverozapadne Hrvatske i njegovim pastirima, mahom slabo obrazovanim seoskim župnicima, pružiti Božju riječ na vlastitom jeziku preko prijevoda koji mu je shvatljiv) i jezičnopolitički (nakana da se prevođenjem *Svetoga pisma* na kajkavski književni jezik dokaže izgrađenost toga idioma i na taj način odupre ilirskoj jezičnoj koncepciji).³

² Tomaš Mikloušić (1767.–1827.) bio je jedan od šestorice prevoditelja (uz Antuna Vranića (1764.–1820.), Ivana Nepomuka Labaša (1785.–1849.), Stjepana Koroliju (1760.–1826.), Ivana Birlinga (1775.–1852.) i Ivana Ruperta Gusića (1761.–1821.) što ih je oko sebe okupio biskup Maksimilijan Vrhovac (1752.–1827.) kako bi preveli *Bibliju* na kajkavski književni jezik.

Vrhovac je potkraj života, nakon neuspjeloga pokušaja grupnoga prevođenja, odabrao Mikloušića da sam prevede *Sveto pismo* (Kukuljević 1875:54, Šurmin 1903:1,56, Šojat 1962:80, Percan 1984:95). Mikloušić je tada tražio biskupa da ga imenuje kanonikom »jer da kao župnik nema zato vremena« (Šurmin 1903:56), no zbog Vrhovčeve smrti plan nije ostvaren. Nije poznato je li Mikloušić uspio raditi na prijevodu, no Kristijanović je naslijedio njegovu knjižnicu, pa ukoliko su prijevodi postojali, poznao ih je. Nije poznato je li se njima služio.

Šojat (1962:57) smatra da se Kristijanović bacio na prevođenje *Biblije* jer je htio izvršiti »zadatak koji je bio postavljen pred Mikloušića, pa da tako oda počast sjeni čovjeka kojega je toliko cijenio«, osim toga htio je doskočiti željama Crkve i zadovoljiti svoju unutarnju potrebu.

³ Činjenicu da je preveo gotovo čitavo *Sveto pismo* Kristijanović u svojem programskom članku *Nekaj o horvatskem jeziku* iznosi kao dokaz zrelosti i izgrađenosti kajkavskoga književnoga jezika: »Kaj se pako dotikava siromaštva rečih horvatskoga jezika, morebiti ni tak čisto siromažek i neprikladen da se vu njem vre sada za podvučenje i opominanje horvatskoga puka ne bi mogel ispisavati potrebne knjige kak to svedoče po meni vre do sad vu horvatskem jeziku ispisane i izopčene knjige, kak takaj celo *Novoga zakona*, velika pako stran *Staroga zakona Sveto pismo* vu naš materinski jezik prenešeno i koje ja do sada, zvun nekojeh samo knjig, jedino zbog pomenjkanja stroškov van dati nesem bil moguč.« (Kristijanović 1848:117).

Iako je preveo velik broj biblijskih knjiga, prijevod u cjelini nije otisnut zbog pomanjkanja materijalnih sredstava,⁴ već je pojedine knjige objavljivao u kalendaru *Danica zagrebečka* ili bi ih otisnuo kao privitak svojim drugim tekstovima.⁵ Veći je dio njegova prijevoda ostao u rukopisu i čuva se po hrvatskim knjižnicama i arhivima.⁶

S objavljivanjem biblijskih prijevoda u *Danici zagrebečkoj* Kristijanović počinje 1839. Te i sljedeće godine tiska odabrane odlomke iz *Reči mudrosti Šalamona kralja* i iz *Reči mudrosti Ježusa sina Sirakovoga*. Takav odabir, osim što je za čitatelja manje zahtjevan, uklapa se i u sadržaj pučkoga kalendara čijim su stalnim dijelom mudre izreke i narodne poslovice.⁷

Prva cjelovita knjiga objavljena u *Danici zagrebečkoj* 1845. je *Knjiga Tobijaša*,⁸ 1846. slijedi *Knjiga Judite*, a 1848. otisnute su *Knjiga Rute* i *Knjiga Jonaša proroka*. Kristijanović kao pastoralac i pučki prosvjetitelj stvara komunikativni prijevod *Biblije* nastojeći na taj način svojim recipijentima⁹ približiti knjigu nastalu u kulturi udaljenoj tisućama godina i stotinama kilometara. Komunikativnost prijevoda¹⁰ postiže uporabom paratekstnih elemenata¹¹ kao što su prolog (biblijskoj knjizi i pojedinim njezinim dijelovima),

⁴ V. prethodnu bilješku. O tome v. i Šojat (1962:81).

Percan smatra da je razlogom neobjavljivanja čitavoga prijevoda objavljivanje Katančičeva prijevoda 1831. u Budimu: »Nakon objavljivanja tog potpunog prijevoda, te nakon konačne pobjede pravopisa na štokavskoj osnovici, postalo je anahrono tiskati čitavu Bibliju za relativno malo kajkavsko područje. Vjerojatno zbog toga Kristijanović nije više mogao naći mecenu koji bi ga financijski podupro u njegovu nastojanju.« (1984:100).

⁵ Primjerice *Knjiga Tobijaša* pretisnuta je novom grafijom u *Žitku svetih mučenikov* (1877:222–245) uz minimalne jezične izmjene.

⁶ Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Arhiv HAZU.

Međutim, kako iz samoga teksta prijevoda (točnije iz uputnica uz prijevod), proizlazi da je Kristijanović preveo više biblijskih knjiga no što nam je u ovome trenutku poznato, nije isključeno da se ti prijevodi čuvaju i u drugim ustanovama.

⁷ Percan (1984:98) odabir izreka smatra rezultatom Kristijanovićeve pastoralnoga usmjerenja jer je objavio samo odlomke koji bi mogli imati konkretnu pastoralnu korist.

⁸ O Kristijanovićevu prijevodu *Knjige Tobijaša* v. Beck–Štebih Golub 2023.

⁹ O Kristijanovićevim recipijentima v. Beck–Štebih Golub 2023:618–619.

¹⁰ Berger i Nord (1999:21) ističu da prevoditi znači prenijeti ishodišni tekst u ciljani jezik i kulturu tako da je ciljani tekst za primatelje u njihovoj situaciji i kulturi koherentan. Komunikativan prijevod znači da se osim osobitosti ishodišne civilizacije uvažava i kulturološki, sociološki i antropološki kontekst recipijenata. O obilježjima Kristijanovićeve prijevoda v. i Beck–Štebih Golub 2023:618–620.

¹¹ Genette (1997:2–3) paratekst razumijeva kao »nedefiniranu zonu« između glavnoga teksta i konteksta, odnosno kao tekstove smještene na rubnim dijelovima izdanja, tekstove na pragu. Paratekst obaseže mnogostruke oblike i pojavnosti, heterogene skupine praksa, diskursa različitih vrsta koji se ovisno o književnom razdoblju,

kao i podrubnim bilješkama koje tekstu daju novu dimenziju i književnu vrijednost te su zanimljive i iščitljive na mnogo načina¹².

Upravo su odnos teksta *Knjige Judite* i parateksta uz Kristijanovićev prijevod predmetom ovoga rada. Nakon kraćega uvoda u kojem će se osvrnuti na okolnosti nastanka i objavljivanja Kristijanovićeve prijevoda, detaljnije će se posvetiti pojedinim odabranim bilješkama te pokušati objasniti zašto je prevoditelj osjetio potrebu objasniti određena mjesta i kako je to učinio.

2. Tekst i paratekst

Odgovor na to zašto Kristijanović odabire upravo navedene starozavjetne knjige, od kojih su prve dvije i deuterokanonske, može se potražiti u pismu što ga je J. B. Kopitar Kristijanoviću uputio 8. lipnja 1838. Kopitar, naime, potiče Kristijanovića da, ako već nema financijskih sredstava za tiskanje čitave *Biblije*, objavi barem pojedine odlomke i tako privuče čitatelje, pretplatnike i mecene: »Ihr Cyclus von Volksbüchern ist ganz gut und namentlich der Kalender und das neue Testament hauptsächlich. Eine gute biblische Geschichte wäre vielleicht noch vor dem neuen Testament zu geben. Man gebe den Leuten nur gute Sachen, so werden sie gerne lesen.«¹³ (Kukuljević 1875:100).

Kao najuočljiviji i najopsežniji element parateksta pokazuje se prolog u *Knjigu Judite*. Kristijanović u njemu daje kratak sadržaj u kojem knjigu predstavlja kao veoma zanimljivu: neuspjeli Sanheribov pohod na Judeju po kojemu su ga dva starija sina ubila, a njih je pak protjerao najmlađi, Ažarhadon;¹⁴ nakon niza osvajanja Ažarhadon postaje ohol te šalje Holofernuša na Judeju; *veliki šereg* Holofernuša, njegova ljutnja zbog otpora Betulije, *viteški čin* Judite – sve su to znakovi dramatične fabule koja će, nada se Kristijanović, privući čitatelje.

Osim toga, Kristijanović u prologu otkriva još dva cilja. Prvi iskazuje na početku, a to je smještanje Judite u povijesni okvir kada događaje vremenski i prostorno locira »pred babilonskem sužanstvom pod ladanjem

kulturi, žanru, autoru, djelu i ediciji stalno mijenjaju. Bilješke uz tekst također spadaju u paratekstne elemente.

¹² O sadržaju Kristijanovićevih podrubnih bilježaka v. Štebih Golub 2021. i Beck-Štebih Golub 2023.

¹³ »Vaš je ciklus popularnih knjiga dosta dobar, posebno Kalendar i Novi zavjet. Dobra biblijska priča mogla bi se dati prije Novog zavjeta. Dajte ljudima samo dobre stvari, pa će oni uživati čitajući ih.« (prev. Boris Beck) Isticanje u tekstu autori.

¹⁴ Tj. Nabukodonosor.

Manasesa,¹⁵ židovskoga kralja, »najmre ob času kada je ov kralj bil vu-zen vu Babilonu«, za što se poziva na »složno štimanje vekše strani sve-teh ocov i katoličanskih pismozvedavcev«, čemu pridodaje i *Herodotuša*, kao izvanbiblijski/izvancrkveni autoritet. Drugim zaključuje uvod, a to je ukazivanje na to da je knjiga nadahnuta, što dokazuje time da je ubrojena u kanon na koncilima u Firenci i Tridentu, te da »najstareši sveti oci jesu ovu knjigu na podvučenje i opominanje potrebuvali«, za što se poziva na svetog *Hijeronimuša*.¹⁶

Kristijanovićeve je strategija uokviravanja knjige u prologu dakle tro-struka: riječ je o istinitoj priči, o čemu svjedoče i crkveni i necrkveni povje-sničari; ne samo da je to zanimljiva i napeta historija, nego je knjiga i bo-žanski nadahnuta te se u njoj nalaze »vnogovrsni lepi navuki koje pazlji-vi čtevec ove knjige more vu njoj na svoj napredek najti.« Sve se te pripo-vjedne i teološke silnice spajaju u naslovnom liku žene koja se, kao i »Sara, Rebeka, Rahel, Lea, Mirjam, Debora, Hulda, Abigail, Rahab, Ester« ubraja u »uzore hrabrosti, mudrosti, vrlina« (Brnčić 2023:124).

U nastavku će se osvrnuti na samo neke od Kristijanovićeve bilježa-ka¹⁷ kojima je ovaj pastoralac i pučki prosvjetitelj svojim recipijentima na-stojao približiti svijet biblijske priče o Juditi.

2. 1. Onomastička objašnjenja

Jedna je od važnih uloga Kristijanovićeve bilješki donošenje onoma-stičkih objašnjenja. Primjerice:

a. Vu dvanajstem anda letu svojega kraljuvanja je vojuval Nabu-kodonor kralj asirijanski*,¹⁸ koj je vu velikem varašu Ninive kraljuval, proti Arfaksadu** i njega je obladal.

*Ažarhadon koj se ovde imenuje Nabukodonor kajti je takaj zvrhu Babilona kraljuval gde je navadno kraljevsko ime bilo Na-bukodonožor, kak vu Egiptušu Farao, vu filistejanskem držanju Abimetek itd. Dvanajsto leto broji se od onda kak je bil on Babi-lona zavjel (*Danica zagrebečka* 1846:52).

**Arfaksad, Aphra-Xad, to je Fra-Ortež, to je Afra veliki kralj medijanski kak ga imenuje Herodot, sin Dejiocēja. Xad je pridav-ek i znamenuje 'Dobrotiven' (*Danica zagrebečka* 1846:52).

¹⁵ Manaše, judejski kralj od 687. do 642. pr. Kr. Asirski vazal.

¹⁶ Božansko nadahnuće *Biblije* znači da se »Bogu, odnosno Duhu Svetom pripisuje što je moguće veći udio u procesu nastanka i zapisivanja Svetog Pisma« (Popović 2005:213).

¹⁷ Kristijanovićeve bilješke mala su enciklopedija onovremenoga znanja.

¹⁸ Znakovima *, ** označujemo mjesto bilješke u Kristijanovićeve prijevodu te ispod uz znak donosimo tekst pripadajuće bilješke.

U tim bilješkama Kristijanović pojašnjava značenja kraljevskog imena, odnosno njegove titule, za koje je imao razloga pretpostaviti da su hrvatskom čitatelju neobični i nepoznati. On to čini usporedbom s onim što je poznato (Babilon, faraon) te također pozivnom na izvancrkveni autoritet Heroda, kako bi junaci pripovijesti bili smješteni u povijesno vrijeme i prostor.

b. I on najglasoviteši varaš Meloti je on razbil i opleni vse sine Tarziša* i sine Izmaela koji su proti puščini i proti poldnevu zemlje Celon prebivali.

*Drugač Taržuš zvan, domorodni varaš svetoga Pavla apoštola (*Danica zagrebečka* 1846:54).

Budući da je Kristijanović katolički svećenik, veoma mu je važno povezivanje *Starog zavjeta s Novim*, a ovdje to čini preko geografske koincidencije da se spominje rodni grad apostola Pavla.

2. 2. Vremenske odrednice

Vremenske odrednice, kao i geografske, u službi su ovjerovljavanja događaja.

Primjerice:

a. Vu trinajstem letu kralja Nabukodonozora,* dvadeset i drugi dan prvoga meseca, je se vu hiži Nabukodonozora, kralja asirijskoga, razglasila reč da se on kani fanititi.

*Trinajsto leto Nabukodonozorovo (Ažarhadanovo) slaže se primerom računa onoga katoličanskoga pismozvedavca Derezera z dvadeset i osmem letom kralja Manaseša, najmre z letom od stvorjenoga sveta 3334., a Krištuševoga narođenja 670. (*Danica zagrebečka* 1846:54).

Precizno datiranje događaja ostavlja dojam da je *Knjiga Judite* dio svjetovne povijesti, a ne samo duhovne.

b. Onda zapove Holoferneš svojemu službenikom da bi pograbil Akiora i njega vu Betuliju* otpeljali i vu ruke izraelskeh sinov predali.

*Betulija je bila od Židovov koji se nazad jesu bili povrnuli, zezidana gorska tvrđava pri Dotainu i Ezdrelonu koja je k negdašnjem Isakarovomu pokolenju spadala (*D.* 7, 3; 8, 3 primerom grčkoga prenašanja). Vu Galileju, k kojoj je bilo pribrojeno Isakarovo pokolenje, prestavlja nju takaj vusno istoka predavanje (*Danica zagrebečka* 1846:66).

Kristijanović ovdje, ne navodeći izvor, smješta Betuliju pouzdano u Galileju, iako je »povijesna situacija opisana u priči očito nestvarna« (Mikhailova 2018:17). Prema istoj autorici knjiga sadrži toponime koji se ne mogu identificirati, kao što su »zemlja Heleon (2:23), rijeka Abrona (2:24), Sur (2:28), Kona, Bet Horon, Asor (4:4), Kijam (7:3), Hobaj i Kola (15:4)« te ih je »možda izmislio autor«, a i »glavni grad u kojem se radnja odvija, Betulija, ostaje misterij istraživačima« (Mikhailova 2018:17).

Budući da je za Kristijanovićevu prezentaciju knjige ključno da je istinita, jasno je da preskače poteškoće s tim u vezi, no indikativno je da Betuliju smješta u Galileju, Isusov kraj, čime je dodatno približava katoličkim čitateljima

2. 3. Tumačenja teksta i kulturološka objašnjenja

S obzirom na to da je *Knjiga Judite* fiktionalna, a ne povijesna, ne mogu se svi detalji navedeni u njoj sravniti s poznatim činjenicama, zbog čega Kristijanović nudi alternativna rješenja, kao u sljedećoj bilješci gdje objašnjava kako tekst zvuči »vu grčkom prenešanju«:¹⁹

a. Strah i trepetanje je njihova čutenja prevzelo ar su se bojali da ne bi Jeruzalemu i Gosponovi Cirkvi to včinil kaj je včinil ostalem varašem i njihovem cirkvam.*

*Grčko prenašanje pridaje k tomu da se Židovi predi toga jesu povrnuli iz sužanstva i Cirkvu koju je Manaseš kralj po svojem bolvanomolstvu oskrunil, znovič očistili. Po ovom zarobljenju ne mora se razmevati ono sedemdestletno babilonsko, kaj očivesto otud sledi, pokehdob vu grčkem prenašanju nikakov spomenek ne biva od nazad zezidanja Cirkve, nego samo od novoga posvećenja predi ognjušene. Vre pako razmeva se sužanstvo vu koje je bil nepobožni Manaseš (*vidi vpelj.*) z višemi Židovmi otpeljan. Iz ovoga sužanstva jesu se Židovi vre predi povrnuli nego bi Holferneš vu židovsku zemlju bil vpal akoprem njihov kralj Manaseš je bil obdržan vu babilonski vuzi iz koje on stoprv kesneše je bil ispuščen. Oni Židovi koji se jesu povrnuli jesu očistili Cirkvu, kaj isto je kesneše takaj Manaseš včinil. V. 2 *Par* 33, 11–16 (*Danica zagrebečka* 1846:59–60).

Kristijanović tumači da se sužanjstvo koje se spominje u knjizi ne odnosi na babilonsko progonstvo, nego nagađa da je riječ o nekom drugom događaju koji se ne spominje u biblijskoj povijesti.

¹⁹ Naime, *Knjiga Judite*, kao i sve deuterokanonske knjige, sačuvana je samo na grčkom te je iz tog jezika i prevedena na latinski.

Kako bi kajkavskome čitatelju približio stranu i nepoznatu kulturu, Kristijanović u bilješkama donosi i niz kulturoloških objašnjenja, poput ovih:

b. ... i opere svoje telo i namaže se z najdragšum mastjum*...

*Stanovnici juternjih držav pereju se z dišučemi vodami ter se mažeju da od sebe dobru duhu davaju (*Danica zagrebečka* 1846:79).

c. Kad bi anda Judit bila videla Holoferneša pod rasprestrtem zagrinjalom* sedeti koje je bilo z škrlatom i zlatom vtkano, šmaragdom i dragem kame-njem obloženo.

*To je bil situ spodoben zastor koj je branil pred letečum nesnagum koja vu vručeh orsagih je zevsema neprilična (*Danica zagrebečka* 1846:80).

d. I ona je ishađala po noći vu dolinu Betulije i prala se je vu zdencu. *

*Pred molitvum prati se je bilo Hebrejcom od negda navadno kak i vsem drugem istočnem narodom (*Danica zagrebečka* 1846:85).

Kristijanović u navedenim primjerima svoje čitatelje izvješćuje o običajima orijentalnih naroda općenito, a napose Hebreja, kako bi im bilo lakše razumjeti zbivanja; sve su te pojedinosti u skladu s onim što je poznato iz drugih mjesta u *Bibliji* te daje konzistentnu sliku starozavjetnog svijeta.

2. 4. Egzegeza u bilješkama

Kristijanović nije samo prevoditelj nego i tumač, a »zadaća egzegeta jest također da objasne kristološku, kanonsku i eklezijalnu važnost biblijskih tekstova« (Popović 2005:121). Tradicionalno egzegeza računa na četiri smisla Pisma prema kojima »Pismo uči o činjenicama, alegorija što treba vjerovati, moral što treba činiti, a anagogija čemu treba težiti« (Brnčić 2014:9–10). Primjera egzegetskih objašnjenja ima mnogo, primjerice:

a. Kad bi izraleski sini bili opazili njihovu vnožinu, hitili su se dole na zemlju, svoje glave posipali z pepelom i vsi skupa molili da bi izraelski Bog iskazal svoju milosrdnost zvrhu svojega puka.*

*Izraelci nesu kazali onu lažljivu vojničku srčenost koja zakriva pogibel gde bi zaisto bila, dapače oni si jesu vsu njejinu strahovitost naprvo stavljali, ali zato vendar nesu zdvojili, nego po vernoj molitvi jesu se zaufali na božansku pomoć (*Danica zagrebečka* 1846:70).

Knjiga Judite prikazuje Izraelce, a napose građane Betulije »kao više religiozne nego ratoborne, predvođene svećenicima i starješinama« (Guenther 2002:17). Kristijanović očiglednu nevoljkost Hebreja da se bore tumači kao pozitivnu jer ona pokazuje povjerenje da će im pomoći Bog, a cijelo odobrava i njihovo poštivanje vjerskih i mjesnih vlasti.

b. I nikoga ni bilo koj bi se ovomu ljudstvu bil mogel suprotstaviti zvun ako je od službe Gospona Boga svojega odstupilo. *

*Takaj mi kršćeniki objačujemo po našeh grehah naše neprijatele proti nam i koji na nas navaljuju, obladaju nas jedino zbog našeh grehov. Z božanskum pomočjum bi mi vsamogučni bili, ali Bog nas zapušča i predaje nas našem neprijatelom kajti smo mi njega zapuščali (*Danica zagrebečka* 1846:763).

U skladu s idejom o različitim smislovima Pisma, Krstijanović ne nudi samo objašnjenje onovremenih događaja, nego ih projicira i na svoju suvremenost tako da se sve opisano ukazuje kao moralni primjer za njegove čitatelje.

3. Zamamne i nečedne žene

Da bi *Knjiga Judite* mogla poslužiti kao pouka, nužno je da glavna junakinja bude moralni uzor. Ona se istaknula time što je ubila neprijatelja Izabranog Naroda i Božjeg neprijatelja, no to je učinila varkom i to tako da je Holoferna zavela. *Biblija* ženu prikazuje na nizu mjesta kao »napasnicu i zavodnicu po svoj prirodi«, a među »zamamne i nečedne žene« (Vialle 2022:47) ubraja se i Judita.²⁰

Kristijanović se kao kršćanski moralist oštro protivi svakom urešavanju žena u svrhu zavodjenja, kao što se vidi u ulomku protiv fašnika iz Kristijanovićeve zbirke propovijedi *Blagorečja*:

Vnoga mati cifra i kinči sama kčer svoju. Premišljava ju od vseh stran je li joj vse dobro stoji, da ju spozna z svetom i takaj vesele priskrbi, jemlje ju z sobum. Kam? O, spačka! K fašinskem veseljam! ... Nesrečna mati, početek k pokvarjenju deteta tvojega je vre včinjen. Srce njejine je vre prevzeto i ranjeno. Od duha praznosti opseđena, za ničem ne bude tuliko hlepela kak za obraduvanju. Od hman nagnenja trapljena bude se obladala, nedužnost njejina je iz srca njejinega preminula, z jezero grehi bude ona vest svoju optržila. Gdo je zrok? Je li nesi ti, nesrečna mati? Je li nesi ti sama kčer tvoju vu pogibel greha, vu ruke napeljitelja, vu parklje duha nečistoga predala? (Štebih Golub 2022:206).

Urešavanje dakle vodi neumitno u pogibao grijeha, ali samo ako je učinjeno s grešnom nakanom, smatra Kristijanović, pa time opravdava i Juditu:

a. i opere svoje telo i namaže se z najdragšum mastjum i lasi svoje glave raščese i postavi kapu na svoju glavu i obleče svojega veselja opravu i obuje papuče na svoje noge i vzeme narukve i minđuše i navušnice i prstene i nakinčila se je z vsem svojem kinčom.*

²⁰ Autorica napominje da *Sveto pismo* na nizu mjesta upozorava protiv zavodničkog ponašanja, a napose *Knjiga izreka* 2,16 –19; 6,24–35;7,5–27 itd.

*Ovem načinom je se Judit neg samo jedanokrat nakinčila da more pred Holoferneša puščena biti i onda se je ipak, kuliko je njoj bilo moguće, vu samoći zadržavala. Ali je žen koje vu čalarneh cifrah vsaki dan prez vsakoga zroka ishađaju, suprot prepovedi apoštola govorećega: »Lepota žene naj ne bude zvunešnja vu spletanju lasih i zavijanju z zlatom ali vu oblačenju lepeh oprav, nego nuternjega skritoga človeka vu njegovem srcu kinčiti po neoskrunjenoj čistoći krotkoga i mirovoljnoga duha, to je Božjeh očih najdragši i najpreštimateši kinč (*Danica zagrebečka* 1846:79).

Kristijanović strogo razlikuje Juditin postupak urešavanja od onoga što čine zavodnice – Judita je to učinila samo jednom, i ne s grešnom nakonom. Kao katolički egzeget ovdje navodi *Novi zavjet* jer mu je važno pokazati da kršćanski moral postoji i u *Starom zavjetu*. Sličan problem Kristijanović ima i u komentarima na *Knjigu o Rutu*.

Među sablažnjive junakinje *Biblije* De Lucca (2019) nije ubrojio Juditu, ali samo zato što spolni odnos u *Knjizi Judite* nije konzumiran, dok u pripovijestima o Tamari, Rahabi i Bat-Šebi jest, što ipak nije naškodilo tome da budu moralni uzori. De Lucca u *svetice sablazni* ubraja i Rutu koju njezina svekrva »Naomi potiče pod Boazov pokrivač (...). Šalje je da prekrši sva pravila, da zavede« (De Lucca 2019:52). Situacija u kojoj se našla Ruta dosta je različita od one u kojoj je Judita – pala je u siromaštvo, pa joj je brak s bogatim muževljevim rođakom prilika da unaprijedi svoje stanje – ali cilj je jednako pravedan (Boaz zapravo ima dužnost oženiti udovicu svog rođaka, radi se o leviratskom braku, analogno pripovijesti o Tamari), a i sredstvo je isto: djevojka se uredila s namjerom da zavede Boaza.

Iako *Biblija* ne navodi da je te večeri došlo do spolnog odnosa Rute i Boaza, situacija je moralno dvojbena, zbog čega Kristijanović u svojem prijevodu *Knjige o Rut* donosi opširnu bilješku:

a. I kad bi se Booz bil najel i napil ter dobre volje bil postal i vlegel se spat vuz kup snopja, došla je ona skrovce i odgrnula plašč od njegovih nog ter se je vlegla.*

*Ako se Noemin tolnač, kojega je Rut vu činu zvršila, premišljava z telovnimi očmi, ne pazeč na okolnosti, tak se vidi zevsema nečeden i nedostojen. Ali ako se pretreseju nazočne okolnosti i namenenje, tak se vsa čisto drugač iskažuju (*Ambr.*) Zakon iz dužnosti (*v. gore d. 1, p. 5*) je bil pri Židovih zapovedan i je se mogel segurno iskati. Anda Noemi ni imala krivo ako je ona Ruti svetovala da se z Boozom, kakti jedinem i najbližešem rođakom, išče pozakoniti. Da je pako njoj svetovala njega na to v noči pozvati, to

je ona učinila iz premissljenosti ar se je ona nadejala da se dobrostojeći i vre dobni Booz ne bude tak lahko odlučil siromašku Rutu vzeti ako li ne bude na kakov nedužni način nenadejano zavjet i ako na to ne bude genjen po ženski prostoči koja jeden zvunredni akoprem dobro namišljeni korak iz čistoga namenjenja čini. Niti se Noemi to ne more spočitati da je ona Rutu i Booza vu grešenja pogibel bila postavila ar njoj je bilo zevsema dobro znana skušana krepost njebine snehe i mudra Booza zresnost, niti se ni imala bojati da bi oni veru i čednost zapostavili, kak to ishodek pokažu-je (*Danica zagrebečka* 1848:41).

Vidimo da je i ovdje bitna pobožna nakana, ali još više čednost sudionika: Ruta i Boaz mogli su se naći u potencijalno opasnoj situaciji bez brige jer su snažna karaktera. Ta se argumentacija može protegnuti i na sastanak Judite i Holoferna – koliko je Judita bila snažnog značaja, toliko je neprijateljski zapovjednik bio pokvaren:

a. A Judit je odgovorila: »Kak istinsko živeš ti, moj gospone, tvoja službenica ne bude potrošila vsa doklam Bog po mojoj ruki ispe-lja ono kaj ja jesem nakanila*.« Na to su nju njegovi službeniki zapeljali vu šator kam je on zapovedal.

*Je li se po oveh rečih ne bi bila mogla vu Holofernešu obuditi sumljivost? On si je mogel misliti: »Ova gizdava žena štima da more kaj z mojemu obladanju doprinesiti! Ona naj to slobodno misli ako mi neg samo hoče moju volju ispuniti« (*Danica zagrebečka* 1846:85).

Judita je »smještena u muško okruženje«, no »nikada ne gubi svoju bitnu ženstvenost« (Guenther 2002:12) jer ta je ženstvenost uvijek njezina podviga. Ona ubojstvo neprijatelja ne postiže na muški način, kao ratnica amazonka, za što u *Bibliji* uopće ne postoji primjer, nego od početka računana na svoju mogućnost zavođenja, za koju je s jedne strane nužna ljepota i privlačnost, a s druge da bude percipirana kao slaba, dakle bezopasna, zbog čega njezini domaćini nisu bili na oprezu. Holoferno, dakle, griješi dvostruko: ne samo da je mogao predvidjeti opasnost da je bio malo promišljeniji, nego je upravo njegova požuda prema lijepoj udovici izazvala njegovu propast. Nije dakle Judita zgriješila svojim postupcima – koji su bili čisti – nego Holoferno potaknut nečistim mislima zbog čega je zasluženo kažnjen.

4. Viteški čin

Kod Judite je upadljivo da »ne ubija Holoferna u žaru bitke ili u naletu bijesa, već na promišljen, prilično hladnokrvan način« (Guenther 2002:6), međutim: »Ni u jednom momentu pripovijesti, Juditino postupanje ne doводи se u pitanje«, a to što se »služi zavodjenjem, lažju i obmanjivanjem čini se da ne predstavlja problem zato što je njezin motiv ispravan« (Vialle 2022:63).

Judita je načinila junačko djelo usporedivo s onim koje je izvela Jael u *Knjizi o sucima*: Jael je također na prevaru ubila stranog zapovjednika, ali djelovala je oportunistički – Sisera je sam došao do njezinog šatora bježeći s bojnog polja. Nasuprot njoj Judita je smislila pravu klopku, a da bi uspjela, morala je ne samo lagati kao Jael, nego i zavesti Holoferna. »Jael i Judita su prave fatalne žene jer se koriste svojom moći zavodjenja da bi ubile«, no ujedinjuje ih pobožni čin: »ne zavode radi užitka ili osobne koristi, već radi izbavljenja« (Vialle 2022:61). Sličnosti su očigledne – u oba slučaja ubojstvo je izvršeno u šatoru, ubijeni je zapovjednik strane sile koja prijeti Izraelu, žrtva je uspravna i leži u krevetu, upotrijebljeno je lukavstvo, ubojice budu pohvaljene od naroda. I za Jael i za Juditu vrijedi ono što je De Lucca (2019:52) rekao za Rutu: »Njezino djelovanje tu je djelo mira, ne provale.«

Kristijanović na više mjesta ističe besprijekornost Juditina karaktera. Primjerice:

a. ... i ona je zvrhu svojih bokov nosila pokornu opravu i postila je vse dneve svojeg življenja* zvun sobot, mlajov i svetkov hiže izraelske.

* Ona je bila z jednem obrokom navečer zadovoljna kak su to tugujući i pokoru čineći bili navadni včiniti (2. Kralj 1,12.3,35). Ovo oštro življenje ni ona iz žalosti za svojem pokojnem mužom sprevađala ar to bi nespametno bilo (Cirkv 38,17–23), nego za pokoru (*Danica zagrebečka* 1846:73).

b. Bila je pako ona kruto lepoga lica i njejin muž je njoj ostavil veliko bogatstvo i obilnu družinu i ladanja z čredami volov i ovec napunjena*.

*Dobrovoljno siromaštvo i vživanje ovoga sveta sebi skratiti vu obilnosti je zvrhunaravska krepost koju neg samo oni moreju zvršavati koji se od božanskoga duha vodiju. Na peldu Judite jesu takaj druge vdovice živele. Blažena Angela od Fognj je svoj veliki imetek razdeljila med siromake i je sprevađala siromaško, vu

Bogu skrovno i pokorno življenje. Akoprem se na to ne zavežuju vse vdovice, tak su vendar dužne čedno i Bogu podložno življenje voditi. Ar vdovica koja vu nasladnosti žive, veli sveti Pavel, je živuča mrtva (*Danica zagrebečka* 1846:73).

Čedan život, s činima pokore i milosrđa, s jedne strane govori o Juditinu karakteru, a s druge ju daje i kao moralni uzor čitateljima. Njezin je postupak možda okrutan, ali i pravedan:

a. Judit hoće Holoferneša, ali vendar ne tak da bi mu kakti tovaruška služila, po svojoj lepoti zavjeti da ga more vmoriti. Ovo nakanenje ni bilo grešno ar pokehdob da je bil Holoferneš neprijatelj židovski, tak je ona vu boju, kojega je on krivično bil započel, imala pravicu njega ali z prevarum ali z silum skončati. Da pako ona za njega preslepiti i pod svoju oblast spraviti k tomu potrebuje svoju lepotu i blagorečnost, to je zato včinjeno kajti ona kak slaba žena nikakvo drugo ali končemar nikakvo jakše oružje ni imala (*Danica zagrebečka* 1846:77).

Judita se u Kristijanovićevim komentarima pojavljuje kao *slaba žena*. Campbell (2009:129–133) cijelo poglavlje posvećuje odnosu junaka i zavodnice, pri čemu je žena smetnja njegovim podvizima (u *Bibliji* to je slučaj sa Samsonom i Dalilom). Međutim, Judita je i zavodnica i junak: ona izvodi tipično muški pothvat odsijecanja glave neprijatelju, pri čemu ne prestaje biti žena, a i njezina »bitka se ne vodi na bojnom polju protiv žestokog neprijatelja, već na krevetu protiv onesviještenog čovjeka« (Guenther 2002:6). U takvoj situaciji čak je laž dozvoljena, naglašava Kristijanović, napominjući da to smatraju i »mnogi crkveni oci«:

a. Ovde i dole niže je Judit izvustila takve reči koje su bile suprot njejinomu opsvedočenju, anda suprot istini, anda su bile lažljive. Judit se vu tom ne more opravičiti kajti laž nigdar vu nikakvi pri liki ni dopušćena, ali se vendar more isprićati. Kak štima sveti Tomaš, Judit je bila vu neobladljivoj bludnosti da laž zbog takvoga plemenitoga čina, kojega je ona nakanila zvršiti, i pokehdob da je bila pri neprijatelih je dopušćena. Vu ovoj bludnosti je se mogla ona viteška i sveta žena nahađati, ali zato vendar njezine velike kreposti nesu nikaj vu cenii zgubile. (V. 1.Kralj 28 paska 1) Vnogi vućeni i kršćanski navučiteli jesu potvrđavali da je laž vu stanoviteh prilikah dopušćena! Ako se je to od navučitelov z svetlostjum kršćanstva rasvećeneh moglo vućiti, kak se ne bi moglo sprićati ako li se jedna nevućena Izraelka nahađala vu tem bludnem štimanju koje Bog koj je nju drugač ravnal i vodil, poleg svo-

jeh skrovnehen nameneni vu njoj jošće je prepuščal (*Danica zagrebečka* 1846:80).

Knjiga Judite je »pseudopovijesna« i kao takva »ispunjena dubokim simboličkim mitopoetskim slikama« (Mikhailova 2018:18). Podvig slabe žene bio je za nju veoma opasan jer se »osjećala ugroženo i bojala se da bi se [Holoferno] mogao probuditi u bilo kojem trenutku«, a ona je »bila usred logora punog njegovih vojnika« (Guenther 2002:6), ali je bila upravljana višim ciljem. Temeljno je opravdanje Juditina postupka da je vodi Božje nadahnuće:

a. I Judit reče njim: »Spodobno kak vi spoznajete da je iz Boga kaj sem ja mogla govoriti, ravno tak zveđajte sada je li je takaj to iz Boga kaj sem ja dokončala včiniti i molete da Bog stalno včini moje nakanenje.«*

*Da me Bog vu njem objači i nje ispelja. Kak ste goder vi opsvedočeni da to kaj sem rekla je iz Boga, ravno tak morate biti opsvedočeni da takaj ono kaj sem nakanila včiniti, od njegovoga duha ishađa i da je opravek njegovoga nadehnenja (*Danica zagrebečka* 1846:73–74).

Slika žene u muškom svijetu, koja upravo kao žena postiže ono što muškarci ne mogu, djeluje „subverzivno“ (Eckhardt 2009:243) jer *viteški čin*, za koji su specijalizirani muškarci, izvodi žena, a taj *kontradiskurs*, kako to Eckhardt naziva na istom mjestu, tek je potrebno uklopiti u novi kontekst, kršćanskog i katoličkog morala. Iako se Juditin čin može tumačiti kao duboko problematičan, Kristijanović je u komentarima učinio sve da se on ne čita kao takav.

5. Zaključak

Ignac Kristijanović u kalendaru *Danica zagrebečka* 1846. objavljuje svoj prijevod biblijske knjige o Juditi. Kao pastoralni djelatnik taj je prijevod, kao i svoje druge biblijske prijevode, namijenio pastoralnom radu. Kao pučki prosvjetitelj želio je komunicirati s recipijentima te mu je bila namjera približiti im knjigu nastalu u kulturi udaljenoj i u vremenu i u prostoru. Komunikativnost prijevoda postigao je uporabom paratekstnih elemenata kao što su prolog biblijskoj knjizi i pojedinim njezinim dijelovima te podrubnim bilješkama, a ovdje su analizirani upravo ti paratekstni prinosi.

Kristijanovićeva je strategija uokviravanja knjige u prologu trostruka: riječ je o istinitoj priči, o zanimljivoj i napetoj historiji koja je k tome i božanski nadahnutu te daje dobar moralni primjer, što je sve u skladu s uče-

njem Crkve. Budući da je Kristijanovićeve želja da tekst bude komunikativan i poučan, svoj prijevod popraćuje nizom podrubnih bilježaka koje nude onomastička objašnjenja, vremenske odrednice, kulturološka objašnjenja te katoličku egzegezu. Kristijanović tako postiže kulturni transfer, uz cilj inherentan samoj biblijskoj knjizi, odnosno poučljivost. Za to je nužno da glavna junakinja bude moralni uzor, ali njezino počinjenje ubojstva uspavanog čovjeka, kojega je prije toga zavela i obmanula, ne ide tome u prilog.

Kristijanović se kao kršćanski moralist oštro protivi svakom urešavanju žena u svrhu zavodjenja, no Juditu ekskulpira jer ona to inače ne čini, a i sada nije poduzela s grešnom nakanom, već po Božjem nadahnuću. K tome, Judita je snažnog karaktera, pa neće podlegnuti iskušenju, što se za Holoferna, kojim vladaju neumjerenost u jelu i piću, kao i pohota, ne može reći, čime Kristijanović vojskovođu okrivljuje za vlastitu propast. Judita je tako osposobljena za moralni uzor čitateljima, a njezin je postupak možda okrutan, ali i pravedan. Na taj način katolička moralka nadopunjuje zabavnu knjigu te Kristijanović ostvaruje svoj cilj nuđenja atraktivnog i poučnog štiva za svoje suvremenike, a sredstvo kojim se poslužio jest njegov autorski paratekst kojim nadopunjuje izvorni tekst.

Vrela

1846. Knjiga Judite iz Svetoga pisma Staroga zakona na horvatski prenešena po Ignacu Kristijanović, kapelskem plebanušu. *Danica zagrebečka. Dnevnik za prosto leto 1846.*, 49–96.
1848. Knjiga Rute i Jonaša proroka iz Svetoga pisma Staroga zakona na horvatski prenešena po Ignacu Kristijanović, kotara belovarskoga podjašprištru i slavne fare kapelske plebanušu. *Danica zagrebečka. Dnevnik za prosto leto 1848.*, 29–45.
- Kristijanović, Ignac. 1848. Nekaj o horvatskem jeziku. *Danica zagrebečka. Dnevnik za prosto leto 1848.*, 113–121.

Literatura

- Beck, Boris; Barbara Štebih Golub. 2023. Knjiga Tobijaša Ignaca Kristijanovića – komunikacijski aspekti biblijskog prijevoda. *Crkva u svijetu* 58, 4, 613–630.
- Berger, Klaus; Christiane Nord. 1999. *Das Neue Testament und frühchristliche Schriften. Übersetzt und kommentiert von Klaus Berger und Christiane Nord.* Frankfurt am Main – Leipzig: Insel Verlag.

- Brnčić, Jadranka. 2014. *Zrno gorušičino: Hermeneutičko čitanje odabranih biblijskih perikopa*. Rijeka: Ex libris.
- Brnčić, Jadranka. 2023. *Ješuiine prisposode*. Zagreb – Sarajevo: Plejada; Synopsis.
- Campbell, Joseph. 2009. *Junak s tisuću lica*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- De Luca, Erri. 2019. *Svetice sablazni*. Zagreb: Felsina.
- Eckhardt, Benedikt. 2009. Reclaiming Tradition: The Book of Judith and Hasmonean Politics. *Journal for the Study of the Pseudepigrapha* 18, 4, 243–263.
- Genette, Gérard. 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guenther, Kelly. 2002. The Old English Judith: Can a Woman be a Hero? *York Medieval Yearbook* 1, 1–16.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1875. Prinesci za povjest književnosti hrvatske. *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 12, 51–110.
- Mikhailova, Tatiana A. 2018. The Book of Judith: From a Symbolic Story to a Historical Mystery. *Historia i Świat* 7, 15–23.
- Percan, Josip. 1984. Ignac Kristijanović (1796–1884) i njegov pokušaj prevođenja Svetoga pisma. *Bogoslovska smotra* 54, 1, 88–103.
- Popović, Anto. 2005. *Načela i metode za tumačenje Biblije. Komentar Papina govora i dokumenta Biblijske komisije »Tumačenje Biblije u Crkvi«*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Šojat, Olga. 1962. Život i rad Ignaca Kristijanovića. *Rad JAZU* 11, 63–114.
- Štebih Golub, Barbara. 2021. Paratekst u svetopisamskim prijevodima Ignaca Kristijanovića. *Kaj – časopis za književnost, umjetnost, kulturu* 3–4, 59–76.
- Štebih Golub, Barbara. 2022. *Blagorečja Ignaca Kristijanovića*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Šurmin, Đuro. 1903. *Hrvatski preporod. Ilirsko doba 1790.–1843. I. dio: od godine 1790. do 1836*. Zagreb: Tisak dioničke tiskare.
- Vialle, Catherine. 2022. Fatalne žene u Bibliji? Arhetip napasnice i zavodnice. Ur. Pierrette Daviau; Élisabeth Parmentier; Lauriane Savoy. *Žene čitaju Bibliju. Dvadeset teologinja ponovno čitaju kontroverzne tekstove*. Zagreb: Sandorf, 47–64.

Text and paratekst of the *Book of Judith* by Ignac Kristijanović – historicity, seduction, chivalry

Abstract

Ignac Kristijanović (1796–1884), a priest of the Zagreb Archdiocese, was a religious author, popular educator, grammarian and translator of several books of the Holy Scripture, some of which were published in his lectionaries, the calendar *Danica zagrebečka* or unfortunately remained in manuscript. In *Danica zagrebečka* »for the summer of 1846.« Kristijanović published *Knjiga Judite iz Svetoga pisma Staroga zakona na horvatski prenešena po Ignacu Kristijanović, kapelskem plebanušu* (Book of Judith from the Holy Scripture of the Old Testament translated into Croatian by Ignac Kristijanović, a chapel presbyter), equipping it with various paratextual notes, such as the introduction, chapter titles and footnotes from which his translation and editorial intention is evident. Kristijanović presents *Judith* in the context of a canonical book and an example of the chivalric act of a biblical heroine, that may and must be read for learning and admonition, but his primary focus is on highlighting the dynamic and interesting plot, with which he wants to attract readers. In the footnotes, however, he provides various historical and geographical explanations so that readers may more easily follow and understand the narrative, but also moral ones because he considers it necessary to justify Judith's deception undertaken in the name of a higher goal. Kristijanović is bound by the customs of his time, that the translation must be literal and from the *Vulgate*, and his communicativeness is ensured by the paratekst, to achieve his dual goal, the teaching and entertainment of the reader. At the junction of the two is a critical point, Judith's deception and the murder of Holofernes, on the resolution of which the success of Kristijanović's translationological endeavor depends.

Ključne riječi: Ignac Kristijanović, *Biblija*, *Judita*, paratekst

Keywords: Ignac Kristijanović, *Bible*, *Judith*, paratekst

